

Del Conflent a la conca d'Òdena. La família del veguer Sal·la dins el marc de l'expansió del comtat d'Osona-Manresa al segle X*

Jordi Gibert Rebull

Universitat Autònoma de Barcelona

**Del Conflent a la Conca d'Òdena.
La familia del vicario Sala en el marco
de la expansión del condado de
Osona-Manresa en el siglo X**

RESUMEN

A partir de la fragmentación política del Estado carolingio y la aparición de los condes hereditarios a fines del siglo IX, se inicia un proceso expansivo que comportará el sometimiento y la incorporación de los territorios de la actual Catalunya Central a la autoridad condal. En este proceso, los condes se acompañan de poderosos grupos familiares que materializan este fenómeno expansivo a partir de la implementación de estrategias de dominio sobre la tierra y los grupos campesinos, entre las cuales sobresalen la detención de castillos, el control de iglesias y la formación de bloques patrimoniales considerables. Este artículo se centra en uno de estos grupos, el de la familia del vicario Sal·la. Procedente

**From Conflent to the Conca d'Odena.
Vicar Sala's family in the context of
the Osona-Manresa country expansion
in the 10th century**

ABSTRACT

Since the political fragmentation of the Carolingian state and the emergence of the hereditary counts towards the end of the 9th century, an expansive process takes place that will involve the submission and incorporation of the territories of present Central Catalonia to count's authority. In this process, the counts are accompanied by allied family groups who accomplish this expansive phenomenon by the implementation of power strategies over land and peasant groups, among which stand out the control over castles and churches and the obtaining of large rural possessions. This paper focuses on one of this groups, the family of vicar Sal·la. Coming from a Pyrenean aristocratic environment, this fa-

* Grup de recerca consolidat en *Ocupació, organització i defensa del territori medieval* (OCORDE, 2014 SGR 1454) reconegut per la Generalitat de Catalunya.

de un entorno aristocrático pirenaico, este grupo familiar logra-rá implantarse con éxito durante el siglo x en tierras de la Marca, donde, más allá del control de castillos y predios, llegará a fundar un monasterio particular: Sant Benet de Bages.

PALABRAS CLAVE: vicarios, Sal·la, castillos, torres, Sant Benet de Bages, Marca

mily group's members succeed to establish on March lands, where, beyond control of castles and estates, they founded their own monastery: Sant Benet de Bages.

KEYWORDS: Vicars, Sal·la, castles, towers, Sant Benet de Bages, March

I. INTRODUCCIÓ: EL VEGUER SAL·LA COM A EXCUSA

El present treball parteix d'algunes inquietuds derivades de l'elaboració d'una recerca d'àmbit més genèric, inscrita endemés en un marc analític en què pesaven molt més altres registres a banda del documental, fonamentalment l'arqueològic.¹ En creuar ambdues perspectives amb els seus recursos propis, aviat ens adonàrem de l'existència d'algunes problemàtiques rellevants que mereixien aproximacions específiques en què hauria de prevaler l'ús aprofundit de les fonts documentals. Una d'elles era el comportament d'alguns grups aristocràtics dins el marc de l'expansió comtal conduïda durant el segle x sobre bona part de la Catalunya Central.

Es pretén abordar, doncs, aquesta problemàtica, tot i que, donada l'amplitud de la qüestió, hem cregut convenient focalitzar la recerca en un sol grup familiar l'anàlisi del qual pugui ser susceptible de generar models extrapolables que facilitin el reconeixement de maneres de procedir compartides amb altres nissagues i en altres escenaris. Volem deixar ben clar des del principi, així mateix, que no ha estat la nostra intenció elaborar un quadre genealògic ni un recull d'anècdotes relatives al llinatge, sinó intentar esbrinar quins són els instruments emprats i les estratègies seguides per aquests grups dins un marc polític i socioeconòmic molt concret. És per això que considerem la recerca sobre el veguer Sal·la una «excusa» o un simple punt de partida per atansar-nos a altres qüestions que s'hi amaguen al darrere i que revesteixen una major importància.

Aquest treball pot presentar, val la pena reconèixer-ho d'entrada, cer-

1. J. GIBERT: *L'alta edat mitjana a la Catalunya Central (segles vi-xi). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*, tesi doctoral, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2011.

tes carències. La més evident potser és una immersió bibliogràfica relativament pobra pel que fa a la qüestió de la formació de les nissagues nobiliàries dels comtats als segles X-XI.² Hem intentat suplir aquesta mancança anant directament a les fonts originals que, com es podrà comprovar, hem emprat a bastament. Ens hi ha ajudat moltíssim tant la quantitat ingent de documents conservats com l'edició, més antiga o més recent, de la seva gran majoria —penso, evidentment, però no sols, en els reculls de la col·lecció «Catalunya carolíngia»—. En això som un país afortunat.

En segon lloc, i malgrat el que s'ha dit, és possible que alguns cops no haguem sabut evitar caure en un embull, potser de vegades dens, en l'exercici de reconstruir llaços familiars i altres vincles. Quan ho hem fet, ha estat per necessitat i perquè la informació extreta es considerava necessària o aclaridora. De fet, cal reconèixer que tampoc no és una tasca fàcil tenint en compte les característiques de la major part dels textos de l'època, bàsicament formularis estereotipats amb una informació útil sovint relativa pel que fa al nostre interès concret.

L'estudi s'organitza en diversos apartats que ressegueixen, seguint un flexible itinerari geogràfic —però no forçosament cronològic—, l'origen de la nissaga al Pirineu, al Conflent, la formació del patrimoni familiar a les Guílleries i, finalment, la implantació en terres de marca. Seguidament, i com a complement dels anteriors, s'analitzen breument alguns aspectes relatius a la ubicació social i al grau de riquesa assolit per alguns membres del llinatge, així com l'esdeveniment principal que suposa la fundació del monestir de Sant Benet de Bages.³ Finalment, tanca el treball un darrer

2. Pel que fa als llinatges situats al capdavant de l'expansió del comtat d'Osona-Manresa durant el segle X, podem citar, per exemple, el treball d'Albert Benet sobre els Gurb-Queralt (A. BENET: *La família Gurb-Queralt (956-1276): senyors de Sallent, Oló, Avinyó, Gurb, Manlleu, Voltregà, Queralt i Santa Coloma de Queralt*, Sallent, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, 1993) o la tesi de Francesc Rodríguez Bernal sobre els vescomtes de Cardona (F. RODRÍGUEZ: *Los Cardona: familia, poder y territorio en Catalunya (siglos X-XIII)*, tesi doctoral inèdita, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2004). Malgrat no ser fàcil de consultar, avui resulta indispensable sobre aquesta qüestió la tesi, malauradament inèdita, d'Henri Dolset, que només hem pogut emprar superficialment (H. DOLSET: *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du Xe milieu du XIe siècle)*, tesi de doctorat, Tolosa de Llenguadoc, Université de Toulouse II – Le Mirail, 2004).
3. Aquest episodi mereix per ell mateix un acostament monogràfic que aquí no podem desenvolupar. A banda d'alguns treballs que citarem en el seu moment, avancem que existeix, de fet, una tesi doctoral recent sobre els primers temps del monestir (J. SALVADÓ: *El monestir benedictí de Sant Benet de Bages. Fons documental: identificació, edició i estudi. Segles X-XI*, Lleida, Universitat de Lleida, 2012).

apartat en què analitzem dos dels sistemes de control i domini més emprats tant per les aristocràcies laiques, en què s'integra la família de Sal·la, com per les institucions eclesiàstiques dins el marc de l'expansió: els castells termenats i els alous amb torre.

Els límits cronològics del treball són clars en prendre bona part del segle x com a referència bàsica, malgrat algunes comptades al·lusions al segle següent. L'estudi del llinatge més enllà d'aquest moment, quan ja es troba en franca decadència i camí de la seva extinció com a grup de poder reconegut, mereixerà de ben segur l'atenció d'ulteriors treballs, especialment a la llum de la nova documentació procedent de Sant Benet de Bages editada en la tesi de Joan Salvadó. De fet, ha estat l'associació entre llinatge i monestir la que ha permès la conservació d'un nombre important de textos relatius a l'acció dels membres de la família de Sal·la al llarg del segle x, fet que n'ha facilitat l'estudi, a diferència del que succeeix amb la major part dels llinatges vicarials de l'època, opacs a la documentació, llevat d'algunes poques excepcions, fins pràcticament al segle següent.

2. ELS ORÍGENS CONFLENTINS DEL LLINATGE: QÜESTIÓ DE NOMS I D'ALGUNS (POCS) DOCUMENTS

Com a bon exemple del que podríem considerar unes aristocràcies en expansió, la família de Sal·la de Sant Benet presenta uns orígens certament allunyats del seu àmbit geogràfic final d'implantació. No descobrirem res de nou si els anem a cercar al Pirineu, entroncant directament amb el llinatge vescomtal del Conflent, territori vinculat a la casa comtal cerdana. Així ho admeten els autors que fins aquí han tractat l'entorn del personatge⁴ i així també ho palesen alguns textos de l'època. Aquests textos constitueixen, però, una prova ben esquivada si el que hom pretén trobar és un testimoni directe d'aquest lligam entre Sal·la o els seus descendents i el tronc vescomtal originari.

De fet, disposem pràcticament d'un únic text que els vincula, en què un tal Sal·la, l'any 964, ven per cent sous al seu germà Isarn, vescomte, l'alou que posseïa a la vila d'Aiguatèbia, al Conflent, que li havia pervingut

4. Vegeu, per exemple, les pàgines que hi dedica A. Benet al volum XI de la col·lecció «Catalunya Romànica» (p. 47-48) o l'estudi recent efectuat per H. Dolset en la seva tesi doctoral (H. DOLSET: *Frontière et pouvoir...*, *op. cit.*, p. 1130-1133). També hi coincideix, en general, M. ROVIRA: «Noves dades sobre els primers vescomtes d'Osona-Cardona», *Ausa*, 9 (1981), p. 253-256.

de la mà del pare d'ambdós.⁵ Aparentment, aquest índex solitari no aporta cap seguretat sòlida pel que fa a la identificació d'aquest Sal·la amb el fundador de Sant Benet. És aquí, però, on la coincidència en l'onomàstica familiar d'ambdós grups familiars, el de Sal·la i el dels vescomtes de Conflent, esdevé decisiva i pràcticament concloent pel que fa al lligam que versemblantment els uneix. Diversos autors han fet notar que la tria dels noms per als fills i les filles de les famílies aristocràtiques —i encara d'altres de menor rang social— no és ni de lluny atzarosa, sinó que correspon a la intenció de vincular el nounat a un grup de parentesc decidit a mantenir i reproduir el seu estatus a cada generació.⁶ És aquesta voluntat la que duu aquests llinatges aristocràtics a dotar-se d'un sistema antroponímic caracteritzat per la repetició i la consegüent restricció del conjunt de noms habituals a emprar.

Per tal de valorar aquest fenomen dins el marc del cas que ens interessa, ens servirem especialment de l'evolució de l'esmentat alou d'Aiguatèbia, que sembla formar part del patrimoni associat als vescomtes de Conflent durant, si més no, bona part del segle x. Sabem, per començar, que aquest alou havia estat donat l'any 959 al vescomte Isarn pels comtes Sunifred i Oliba, fills de Miró el Jove i que ostentaven llavors el càrrec sobre el bloc format pels territoris de Cerdanya, Conflent, Vallespir i Besalú. Els donadors precisen en el document que el domini sobre l'alou els havia arribat per la traïció efectuada per part d'un vescomte Unifred, d'on s'hauria derivat el traspàs de diversos béns a mans dels comtes germans, adquisició sancionada posteriorment per un precepte reial.⁷ No podem saber amb precisió si aquestes possessions foren obtingudes sota la forma d'una confiscació sobre hereitats particulars d'Unifred fruit d'aquell acte de deslleialtat —del qual desconeixem la natura i l'abast— o bé retirades en tant que part del fisc que podien retenir els vescomtes en funció del càrrec i reintegrades llavors al patrimoni comtal. En tot cas, i atès el context de privatització de béns i drets d'origen públic per part dels magnats de l'època, aquesta qüestió pot no presentar gaire rellevància, si bé el fet que, com veiem, l'alou d'Aiguatèbia passi de nou a mans d'un vescomte per donació directa dels comtes sembla vincular-lo d'alguna manera al patrimoni propi de la família vescomtal, com ho

5. P. PONSICH: *Catalunya carolingia*, vol. VI. *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006, doc. 434.

6. H. DOLSET: *Frontière et pouvoir...*, op. cit., p. 412-422.

7. «Sicut retinebat Huniefredus vicescomtes ante dies obitus sui; unde ad nobis pervenit per ipsa bauzia que nobis fecit in fisco et postea per preceptum regis» (P. PONSICH: *Catalunya carolingia*, op. cit., doc. 402).

suggereix el fet que, com hem vist més amunt, hi hagi germans del vescomte —Sal·la mateix— que possiblement en detenen una part.

Aquest vescomte Unifred traïdor i desposseït ha de ser, amb tota versemblança, el mateix personatge que acompanya l'any 913 els comtes Miró i Sunyer, el vescomte Ermemir d'Osona i tota una munió de jutges, sacerdots i «boni homines» en els reconeixements judicials que asseguraven el domini de l'abadessa Emma i el monestir de Sant Joan sobre tota la vall circumdant.⁸ Ha de ser, així mateix, el vescomte Unifred que apareix l'any 925 en el testament de Miró el Jove com a fidel del comte testador,⁹ proximitat que no evitaria posteriors conflictes amb els seus fills i successors. Lamentablement, no podem saber si aquest vescomte Unifred, anomenat Falquet en altres llocs,¹⁰ i el posterior vescomte Isarn mantenien algun lligam familiar. Aporta una certa confusió el fet que, aparentment, existeixin dos vescomtes amb el mateix nom, Unifred, que precedeixen Isarn en el càrrec. Així, si bé podem pensar que l'Unifred traïdor era fill d'un Guifré,¹¹ en un reconeixement judicial de l'any 984 que afecta de nou la vil·la d'Aiguatèbia es deixa molt clar que el vescomte Isarn, pare de Bernat, que ja el succeïa llavors en el càrrec, i de Sal·la, bisbe d'Urgell, havia estat precedit en la possessió de l'alou per un vescomte Unifred, fill d'un Guadamir, personatge per al qual no es precisa, si és que l'ostentava, cap càrrec.¹²

Sense que aquí tinguem capacitat per a resoldre aquesta qüestió,¹³ ni sigui tampoc l'objectiu d'aquest estudi, ens interessa, però, constatar l'exis-

8. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, vol. IV, *Els comtats d'Osona i Manresa*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999, doc. 119 i 120.

9. «Unifredo vicecomite fideli meo» (P. de BOFARULL: *Los condes de Barcelona vindicados*, vol. I, Barcelona, Fundación Conde de Barcelona, 1836, p. 89).

10. El trobem anomenat així en la donació que Oliba Cabreta, la seva esposa Ermengarda i el seu germà Miró fan al monestir de Ripoll de diversos alous que justament tenen «per praeceptum domini regis de condam Wifredo vicecomite quem vocaverunt Falcheto per ipsam baziam» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1195, a. 975). La confusió Guifré-Unifred hauria de ser, creiem, fruit d'una còpia equívoca.

11. Així ho permet constatar una donació de l'any 957 en la qual el comte Sunifred declara que té part de l'alou d'Èvol «per beneficium quod ego habui per donum regis de Umfredo filio Guifredi, qui mihi bozavit» (R. d'ABADAL: *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1926-1952, p. 391).

12. «Et vidimus ipsas terras tenentes et dominantes ad Unifredo vecescomitem per vocem ienitori suo Guadamiro et postea ad Isarno vicescomite, ienitori predicto Bernardo vicescomite» (P. PONSICH: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 561).

13. A. PLADEVALL (dir.): *Catalunya romànica*, vol. VII, *La Cerdanya. El Conflent*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 261 i 265; M. ROVIRA: «Noves dades...», op. cit., p. 253-256.

tència d'una sèrie de noms atribuïts a personatges vinculats al càrrec vescomtal del Conflent i a la seva família: Unifred, Isarn, Sal·la o encara Guadamir. Si aquí avancem que, entre els fills mascles segurs de Sal·la de Sant Benet, presumpte germà del vescomte Isarn, s'hi troben un Unifred, un Isarn i un Guadamir —noms que es repetiran, com el del mateix Sal·la, en generacions posteriors—, pensem que no és gens agosarat pronunciar-se en favor del seu origen pirinenc i conflentí. Per la seva banda, també els noms duts pels membres femenins presenten algunes coincidències, com és el cas d'Eigo, una de les filles de Sal·la i homònima d'una filla del vescomte Isarn, esposa del conegut magnat Ènnec Bonfill.¹⁴

3. EL NUCLI PATRIMONIAL INICIAL: LES GUILLERIES

Provada suficientment la procedència conflentina de Sal·la, sobta l'absolut deslligament que s'observa entre aquest personatge i el seu territori originari, si més no quant a la detenció de propietats. De fet, aquella venda al germà Isarn de l'alou —o de part de l'alou— d'Aiguatèbia, feta endemés cap al final de la seva vida, representa, com hem dit, l'única operació econòmica, si més no documentada, directament conduïda per Sal·la en aquella zona, on no sembla tenir cap interès a crear un nucli de possessions estable. En canvi, tot indica que des de ben jove l'àmbit privilegiat d'atenció a l'hora d'establir un conjunt patrimonial terror fou el sector oriental de les Guilleries.¹⁵ Així, un ràpid cop d'ull a la documentació permet constatar com, a partir de l'any 920 i durant pràcticament tota la seva vida des de llavors, Sal·la invertí una quantitat considerable de recursos a adquirir possessions en aquella zona, centrades fonamentalment als entorns de la riera d'Osor i de Vallors, a la capçalera de la riera de Santa Coloma, dins el terme de Sant Hilari Sacalm.

Tan sols utilitzant aquells textos clarament inequívocs¹⁶ registrem

14. Relacions clarament anotades, per exemple, en la venda de part d'un alou prop de Barcelona: «Ego Aiga femina, filiam condam Isarni vicescomiti [...], quod vir meus condam Bonefilio prolis condam Sinderedi tibi vendidit per scripturam vindicionis» (J. BAUCELLS, A. FÀBREGA, M. RIU, J. HERNANDO i C. BATLLE: *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, 5 v., doc. 474, a. 996-1031). També ho havia observat Júlia Miquel: J. MIQUEL, «Els Cervelló, barons de Querol-Montagut a l'edat mitjana», *Miscel·lània Penedesenca*, 26 (2001), p. 167).

15. A. PLADEVALL: «El poblament i la propietat de la terra als antics termes de Sant Hilari Sacalm i de la vall d'Osor (s. X)», *Quaderns de la Selva*, 6 (1993), p. 49-78.

16. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 214 (920), 222 (921), 239 (922), 240

gairebé una vintena de transaccions documentades, corresponents tothora a compres efectuades per Sal·la a diversos propietaris, esmerçant-hi gairebé mig miler de sous. Aquestes operacions es van espaiant amb el temps, a mesura, cal pensar-ho així, que l'atenció de Sal·la bascula vers els seus interessos creats en l'àrea expansiva de la frontera de ponent. Evidentment, la documentació conservada no registra de manera exhaustiva totes les seves possessions, per tal com en alguns casos els dominis adquirits afronten en algun dels seus costats amb finques ja integrades en el seu patrimoni. D'altra banda, les fórmules certament vagues i estereotipades dels textos impedeixen obtenir el detall dels béns obtinguts, si bé el sempitern conjunt format per cases, terres, vinyes, arbres i horts ens informa que es tracta de lots que integren tant àrees d'habitatge com de producció i que, per força, són establiments fixos de pagesos encarregats de treballar i retre compte d'aquest treball al nou propietari. A banda d'algun esment puntual de *torcularia*, volem destacar l'adquisició de molins o porcions de molí situats en les esmentades rieres —en una de les operacions se'n procura tres de cop, associats a una explotació—, fet que denota un interès evident que segurament depassa l'objectiu estricte de dotar les pròpies explotacions amb aquestes instal·lacions i mostra una voluntat d'acaparament de certs mitjans necessaris de transformació de la producció que el situarien en una posició de privilegi respecte d'altres propietaris menors i, naturalment, dels eventuals tinents.

És en aquest context documental que obtenim les primeres —i pràcticament úniques— notícies sobre Filmera, la primera esposa de Sal·la, quan apareixen conjuntament l'any 929 comprant una terra al terme de Sant Hilari. Probablement es tracta d'una integrant de la classe propietària radicada en aquella zona; així ens ho fa creure el regest tardà d'un document de l'any 930 segons el qual ambdós esposos haurien comprat als pares d'ella una propietat que aquests darrers retenien per herència entre les rieres d'Osor i de Querós. Cal pensar, així, que l'extens conjunt d'alous i propietats que la família de Sal·la acabarà concentrant en aquest sector s'hauria format a partir de la conjunció d'adquisicions practicades tant per la via de la compra, amb prou exemples documentats, com a través de la integració d'alguns alous pertanyents a la família de Filmera. En qualsevol cas, aquest patrimoni serà mantingut i augmentat encara per un dels fills de la parella, Isarn, per al qual es poden aportar més d'una desena d'operacions —també sempre de compra— esglaonades durant tot el tercer quart del segle x que

(922), 261 (923), 308 (927), 313 (927), 339 (928), 342 (929), 368 (930), 371 (930), 377 (931), 393 (933), 423 (937), 467 (939), 470 (940), 570 (945), 671 (951) i 808 (958).

continuen i complementen la tasca del pare en l'obtenció de propietats diverses a l'àrea d'Osor i Sant Hilari Sacalm.¹⁷

Aquesta voluntat insistent de reforçar un patrimoni ben delimitat geogràficament durant dues generacions justifica demanar-se si, més enllà de l'adquisició de terres, existia un vincle en la dimensió política que abonava aquesta activitat persistent. En la mateixa línia, cal recordar que tant el pare com el fill apareixen en alguns documents amb el càrrec de veguer.¹⁸ Així, una terra pertanyent a un «Sallano vicario» apareix com a afrontació d'una terra contigua venuda l'any 945 a Puigdauret, al terme de Cabrera i avui prop de Santa Maria de Corcó, mentre que l'any 951 trobem un alou de «Sallane vicario» al terme de Castellterçol i l'any següent una vinya de «domno Salla vicario» a Valldoriola, al Sevedà.¹⁹ Per la seva banda, no trobem Isarn intítulat d'aquesta manera fins a l'any 958 en una compra de béns a Osor; és a partir d'aquest mateix any que Sal·la mateix comença a aparèixer, associat explícitament al càrrec, en actuacions vinculades al nucli patrimonial de les Guílleries.²⁰

Com és sabut, els veguers ho són en tant que s'associen a un territori vinculat a un castell, on, en principi, desenvolupen una sèrie de competències tradicionalment derivades de l'exercici del poder públic.²¹ Aquest lligam entre càrrec i circumscripció no és habitual que quedi clarament especificat als documents abans de finals del segle x, ja que anteriorment es limiten a esmentar el càrrec ras i curt al costat del nom del personatge en qüestió, prescindint de tota referència geogràfica. És evident que aquest fet dificulta enormement el reconeixement dels entorns directes d'actuació de molts d'aquests veguers, de tal manera que sovint es recorre a la vinculació entre l'existència de blocs patrimonials d'entitat i l'àmbit de desenvolupament del càrrec.²² D'aquesta manera, habitualment s'ha proposat que Sal·la i, per extensió, Isarn devien haver exercit la funció vicarial sobre una cir-

17. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 677 (951), 800 (958), 804 (958), 814 (959), 828 (959), 834 (959), 891 (961), 926 (963), 1041 (968), 1066 (970) i 1246 (978). Una representació gràfica d'aquestes possessions familiars es pot trobar a J. BOLÒS i V. HURTADO: *Atles del comtat d'Osona (798-993)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2001, p. 74-75.

18. A. PLADEVALL: «El poblament i la propietat...», op. cit., p. 56.

19. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 555, 683 i 698.

20. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 804 (a. 958, «Issarno vicario» a Osor), 808 (a. 958, «Salane vicario» a Vallors) i 973 (a. 965, «Sanla vicario» a Osor).

21. P. BONNASSIE: *Catalunya mil anys enrere: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle x al final del segle xi*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, 1979, p. 151-154.

22. J. BOLÒS i V. HURTADO: *Atles del comtat d'Osona...*, op. cit., p. 78-79.

cumscripció que abastava l'escenari on es bastí el nucli inicial del patrimoni familiar, és a dir, la vall d'Osor i el terme de Sant Hilari Sacalm, inclòs el lloc de Vallors, un territori on el castell de Solterra presenta una aparent centralitat que podria justificar l'adscripció d'una vicaria.²³ Aquesta hipòtesi versemblant sembla que es confirma en el testament d'Isarn i en la posterior donació que els seus marmessors executen en favor del monestir de Sant Benet de Bages, quan precisament apareix documentat per primera vegada el castell de Solterra, que inclou en el seu terme, tal com s'explicita, tots els alous que pare i fill havien anat reunint al llarg de les seves vides en aquella zona.²⁴

De totes maneres, no es pot oblidar que la detenció del càrrec de veguer sobre una circumscripció concreta no exclou la seva atribució sobre d'altres jurisdiccions. És evident, al nostre entendre, que Sal·la, com alguns dels seus fills —Isarn de ben segur, però potser també Unifred, com veurem—, va exercir aquesta dignitat tant a l'àrea de les Guillerries com en altres indrets situats ja cap a la frontera, on els castells amb terme proliferen a partir de la seva incorporació a l'àmbit comtal.

D'altra banda, no deixa de cridar l'atenció l'aparició tardana del castell de Solterra a les fonts, més quan el nombre de transaccions registrades més amunt és certament abundant, i genera uns textos que mai —fins a l'any 984— no al·ludeixen al castell o al seu terme, sinó que tothora situen els diversos béns en l'àmbit de la vall d'Osor o en el terme de Sant Hilari.²⁵ Aquest fet contrasta d'una manera evident amb el que ens trobarem en la regió de la marca, on una munió de castells termenats es registren documentalment vers mitjan segle, si no abans, i on constitueixen la referència emprada majoritàriament pels escriptors per tal de situar tota mena de béns i propietats. En aquest context, potser cal considerar la creació del *castrum* de Solterra —entès en la seva globalitat de castell i terme— com una iniciativa duta a terme potser en temps d'Isarn, seguint un model que traslladaria vers l'interior —tardanament i amb un èxit relatiu— l'experiència de domini practicada en l'àrea fronterera, tot intentant substituir les demarcacions prèvies. En tot cas, l'exemple de Solterra aporta una cronologia que es pot considerar fins i tot primerenca en relació amb els castells veïns del pla de

23. J. BOLÒS i V. HURTADO: *Atles del comtat d'Osona...*, op. cit., p. 70-71; A. PLADEVALL (dir.): *Catalunya romànica*, vol. v, *El Gironès. La Selva. El Pla de l'Estany*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, p. 229-230.

24. «Et sunt ipsos alaudes in commitatu Ausonense, in apenditio de kastro Solterra, ubi dicunt in valle Osoro sive in Valle Orcicum illorum afrontaciones...» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1468, a. 984).

25. A. PLADEVALL: «El poblament i la propietat...», op. cit., p. 64-67.

la Selva o de l'àrea de Girona —evidentment, no pel que fa als d'Osona—, si bé algunes intervencions arqueològiques recents permeten endarrerir la cronologia d'alguns castells gironins no documentats fins entrat el segle XI cap a dates clarament situades al segle anterior.²⁶

4. ELS FRUITS DE L'EXPANSIÓ: L'ASSENTAMENT DEL LLINATGE A LA MARCA

Al contrari del que es podria esperar, la presència de Sal·la en terres de frontera és ben precoç, pràcticament en paral·lel a la formació del patrimoni guillerienc. De fet, en una data tan primerenca com l'any 924, una «Guardiola de Salane» apareix com a afrontació occidental de l'alou de Marganell, el qual limita, en les orientacions restants, amb el terme de Castellbell per l'est, al sud amb Montserrat i al nord amb els termes de Castellgalí i Guardiola.²⁷ La identificació d'aquesta «guardiola» —que, per cert, disposa, com els altres castells citats en el mateix text, d'un terme adscrit— podria presentar, en un primer moment, una certa dificultat en no trobar-se documentada ulteriorment. No obstant això, ja fa anys que A. Benet va proposar, al nostre entendre encertadament, el seu reconeixement com a precedent del posterior castell de Maians.²⁸ Dos arguments així ho permeten pensar. En primer lloc, la seva ubicació en l'esmentat document sobre Marganell, en el qual es diferencia clarament, evitant qualsevol confusió, del castell de Guardiola, situat al nord, i coincidint amb l'emplaçament de Maians a ponent de l'alou transferit. En segon lloc, sabem per documents posteriors que el castell de Maians serà un dels béns amb què la família de Sal·la contribuirà a la formació del patrimoni del monestir de Sant Benet de Bages.

26. És el cas, per exemple, del castell de Sant Maurici, a Caldes de Malavella (C. FOLCH: *Els territoris del nord-est de Catalunya durant l'alta edat mitjana (segles VI-XI dC): organització territorial i arqueologia del poblament*, tesi doctoral, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2012, p. 321-373).

27. «Et est ipse alodes in comitatum Menresa, in fines de Monte Serado, in locum ubi dicitur Marganello. Qui afrontat ipse alodes: de parte oriente in terminio de Castelobello, et de meridie in sumite Monte Serrado, et de ociduo in ipso semetario que pergit per ipsa Foradada et vel in ipsa Lena et vel in ipso terminio de ipsa Guardiola de Salane, et de circi in terminio de castelo de Galindo que reliquit ad suo filios vel in terminio de ipsa Guardiola» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 273).

28. J. VIGUÉ (dir.): *Catalunya romànica*, vol. XI, *El Bages*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984, p. 47 i 73.

D'altra banda, no deixa de ser reveladora del caràcter que revesteix la conquesta menada pel comte i els seus adlèters la identificació dels castells amb el seu titular primigeni. Més enllà de Sal·la i la seva guardiola, en el mateix document de Marganell hi apareix el castell d'un tal Galí, que l'havia cedit als seus fills, o encara possiblement el castell d'un Bellid (*Bellidus*). El fenomen no és puntual si tenim en compte alguns exemples propers com ara Castellterçol, el titular del qual era ja mort l'any 898, el «castrum Godmare» de Callús o Castellolí, sens dubte en relació amb un *Audelinus*.²⁹ Es comprova així, i sobre això hi tornarem més endavant, que, ja des de ben aviat, els castells s'atribueixen a personatges destacats de l'entorn del comte que l'acompanyen en el procés expansiu vers nous territoris on, en contrapartida, se'ls podrà assignar el domini sobre un terme, possiblement ocupat per ells mateixos i les seves clientele, en el qual hauran de bastir una fortificació que els permetrà, a la vegada, defensar-se en un entorn difícil i posar en marxa els mecanismes de domini adequats per fer rendible la seva operació. Cal tenir en compte, però, la possibilitat que alguns d'aquests personatges no siguin de procedència externa, sinó que representin algun sector dels grups dominants locals, preexistents a l'arribada dels comtes i ara integrats en el nou entramat de poder. És aquesta una qüestió difícil d'escatir i que mereix un estudi propi que aquí no podem desenvolupar; de totes maneres, no és aquest evidentment el cas de Sal·la, ben representatiu de l'aristocràcia forana que condueix l'expansió.

A banda d'aquesta primera evidència de la presència de Sal·la a la frontera, que el situa ja ben a tocar de la conca d'Òdena, alguns documents permeten resseguir el seu rastre en terres osonenques i bagenques, on és habitual trobar-lo acompanyant i assistint el comte en diversos afers. De nou, però, les signatures limitades únicament al nom —sense mencions a càrrecs o ascendències— impedeixen obtenir la certesa en la identificació precisa del personatge. Això tingut en compte, hi cap la possibilitat de reconèixer el nostre Sal·la com a signatari en alguns documents que registren actes d'una certa rellevància que afecten les famílies privilegiades en aquest context geogràfic. Així, possiblement és ell mateix qui signa les vendes fetes al comte Sunyer de diversos béns al castell de Rodors l'any 932 o del gran i costós —mil sous— alou de Palau a Gurb l'any 936.³⁰ De fet, molts dels signants d'aquesta darrera venda semblen retrobar-se dos

29. «In terminio de castro de condam Tercioli» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 36); «kastello Godmare» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 592, a. 947) «castello Odolino» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 874, a. 961).

30. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 387 i 419.

anys després —Sal·la el primer de tots— entre els «boni homines» que acompanyen el mateix comte Sunyer, el vescomte Guadall d'Osona i diversos jutges en el judici en què els habitants d'Artés reconeixen el domini, derivat d'un precepte reial previ, de la seu de Vic i s'hi sotmeten. La importància d'aquest document és manifesta en tant que exemplifica una de les vies de submissió que institucions i magnats exerciren sobre els habitants dels territoris incorporats a l'àmbit comtal, especialment en l'àrea de la Catalunya Central.³¹

Aquestes mencions ubiquen Sal·la, com era d'esperar, al capdavant del grup de magnats laics que, només per sota del mateix comte i del vescomte, gestionen directament la plena incorporació de l'àrea del pla de Bages al domini comtal, iniciada segurament en temps del comte Guifré a finals del segle IX.³²

A banda d'aquestes mencions relatives al paper polític jugat per Sal·la, i entre les dues àrees prioritàries de desenvolupament dels dominis familiars, la que hem vist que s'ubica a l'extrem més oriental del comtat osonenc, al seu límit amb Girona, i la que es gesta en l'espai de marca i que veurem amb un cert detall tot seguit, tenim constància de l'existència d'altres blocs de possessions, aparentment de menys entitat, dispersos en altres punts del comtat d'Osona. Esmentant-los ràpidament, hem vist més amunt com diversos béns pertanyents a un Sal·la *vicario* es documenten vers mitjan segle X en diversos indrets situats als termes del castell de Cabrera, de Castellterçol o a Valldoriola, prop de Seva.³³ També al Sevedà, l'any 953 un Sal·la

31. J. GIBERT: *L'alta edat mitjana...*, op. cit., p. 307-308.

32. Sobre aquest procés, es poden consultar els textos ja clàssics de Ramon d'Abadal i d'Albert Benet (per exemple: R. d'ABADAL: *Els primers comtes catalans*, Barcelona, Vicens-Vives, 1980, p. 80-94; A. BENET: «Castells i línies de reconquesta», *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-IX)*, vol. I, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 365-391). Una revisió recent es troba a J. GIBERT: *L'alta edat mitjana...*, op. cit., p. 429-447.

33. Vegeu la nota 19. En relació amb Cabrera, és possible que sigui el mateix Sal·la qui apareix dues vegades com a testimoni en sengles operacions destinades a conformar un bloc important de dominis en mans de Morgad, plausiblement veguer d'aquell terme, a l'àrea de Puigdauret («villa/locum Azeredo»), a Santa Maria de Corcó (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 689, a. 952 i doc. 711, a. 954). Sortosament, s'ha conservat un nombre considerable de textos relatius a la conformació d'aquest domini per part d'aquest veguer i la seva descendència, un fet que, insistim, és estrany per a cronologies del segle X. Sobre les possessions de Sal·la i el seu fill Guadamir a Castellterçol, traspassades ulteriorment a Sant Benet, es pot veure A. PLADEVALL: *Castellterçol. Història de la vila i el seu terme*, Vic i Barcelona, Eumo i Ajuntament de Castellterçol, p. 27-40.

dóna a Sant Pere de Vic l'alou de Vall-llosera, prop del Congost, amb cases, conreus i molins, per a remei de la seva ànima i de la del seu difunt fill Sendedred, esment únic d'aquest descendent que obliga a ser prudents pel que fa a la identificació taxativa del donador, com també succeeix en el cas d'un Sal·la comprador d'una terra al castell de Cornil.³⁴

Vistes sumàriament aquestes possessions osonenques i bagenques, ens interessa ara dirigir l'anàlisi cap a la conca d'Òdena i el seu entorn immediat, escenari extrem on la traça del magnat conflentí és del tot evident i els textos ofereixen pocs dubtes en relació amb la identitat dels seus protagonistes. Tenint en compte que la conservació sovint atzarosa dels documents provoca buits cronològics notables, preferim resseguir la implantació dels dominis del llinatge a partir, especialment, dels castells detinguts —o de l'acumulació de propietats en el seu terme— per alguns dels seus membres, fonamentalment Sal·la i alguns dels seus fills. Per tant, l'exposició no serà cronològica, sinó ancorada en alguns punts concrets que ens han de servir per a copsar tant l'àmbit d'exercici del poder per part d'aquesta família com el mateix procés d'acreciment del seu patrimoni terrer.

Com observàvem en iniciar aquest apartat, la primera notícia de l'adquisició de la titularitat de castells per part de Sal·la situava a les seves mans l'any 924 el que seria posteriorment conegut com a castell de Maians. De fet, el primer document on apareix ja amb el seu nom definitiu serveix per a advertir l'actuació d'un dels fills de Sal·la, el levita Guadamir, iniciant tot un seguit de compres dins el terme d'aquest castell que, des de l'any 947, s'estenen fins gairebé el moment de la seva mort, esdevinguda abans de l'any 964.³⁵ Els béns obtinguts són els habituals, majoritàriament terres, vinyes i alguna casa; entre les terres, podem destacar que una, comprada l'any 951, afrontava amb una altra terra del seu pare («domno Sallane»), encara viu llavors, atès que sobreviuria encara uns pocs anys el propi fill levita. No sembla, però, que Guadamir, malgrat el patrimoni acumulat, disposés de la titularitat del castell, que era donat per Sal·la poc temps després, l'any 966, al cenobi de Sant Benet tot just creat, document que, d'altra banda, ens aclareix que havia estat Sal·la mateix qui l'havia aprisiat inicialment.³⁶ Aquesta cessió al monestir, que havia estat feta amb el consentiment del comte Borrell, es confirma en la dedicació de la seva església l'any

34. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 700 i 958.

35. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 606 (947), 607 (948), 636 (949), 650 (949), 682 (951), 696 (952), 811 (959) i 874 (961).

36. «[...] qui mihi advenit de mea aprisione» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 996).

972.³⁷ Malgrat tot, i segurament en tant que el monestir s'integrava plenament en els interessos de la família, el castell de Maians degué romandre en poder d'un altre fill de Sal·la, Unifred, la vídua del qual, Sesnanda, el tornava a mans del monestir l'any 979 tot donant compliment a les darreres voluntats del seu difunt marit.³⁸

Sens dubte, l'obtenció primerenca del castell de Maians per part de Sal·la devia propiciar —si és que tot plegat no correspon a una operació unitària— la intervenció decidida del magnat en l'ocupació comtal de la conca d'Òdena. Aquesta iniciativa es degué emprendre en temps del comte Sunyer, com ho corroboren algunes proves documentals que anirem veient tot seguit. No obstant això, podria haver estat ja durant el govern del seu germà Guifré Borrell quan s'hauria endegat una nova onada expansiva que inicialment sembla haver tingut com a resposta els reiterats atacs dels anys 912 i 913 de Muḥammad al-Ṭawīl, governador d'Osca i llavors potser també de Lleida, contra l'àrea de Barcelona i Terrassa, en el darrer dels quals trobà la mort.³⁹ Aquests nous avenços semblen haver tingut com a escenari principal el Penedès, on Sunyer promou la consagració de Sant Miquel d'Olèrdola entre els anys 911 i 937,⁴⁰ però es desenvolupen també a la conca d'Òdena. Aquí, les posteriors referències explícites a la seva persona i alguns esments precoços de llocs com Montbui, l'any 937,⁴¹ confirmen l'abast i la cronologia d'aquestes accions. Malgrat el que pugui semblar, però, l'ocupació d'aquesta zona no fou afer principalment del comtat de Barcelona; aquí, Sunyer s'acompanyà en bona part de grans magnats vinculats al comtat d'Osona, com Sal·la mateix.

Els resultats d'aquesta col·laboració depassaren prou llargament el marc estricte de la conca d'Òdena i atenyeren la capçalera del Gaià. Justament sobre la partió d'aigües entre la conca d'aquest riu i la de l'Anoia, la documentació conservada més primerenca relativa al castell de la Roqueta, avui al terme de Sant Martí de Tous, ens mostra amb força claredat quin fou el context inicial del seu establiment. Així, en la donació d'aquest castell, efectuada l'any 960 per part del comte Borrell en favor d'Isarn, fidel comtal i fill de Sal·la, trobem que s'atribueix a aquest darrer el paper de

37. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1127.

38. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1283.

39. D. BRAMON: *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Vic i Barcelona, Eumo i Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 252-253 i 260-261.

40. R. ORDEIG: *Les dotaties de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, Estudis Històrics, 1993-2004, doc. 54.

41. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 439.

prenedor inicial del lloc,⁴² mentre que la presència d'una «pausada de ienitori meo qui fuit condam bone memorie Suniario chomite» entre les afrontacions del castell sembla restringir l'actuació al període de govern d'aquest comte. De fet, Sal·la mateix signa el text després del comte, conjuntament amb altres membres de la família com els fills Unifred i Eigo, entre altres personatges.

Menys evident, a causa d'un cert embolic documental, és la incidència de Sal·la i els seus sobre el castell de Clariana, al marge occidental de la conca d'Òdena. En mans del monestir de Sant Cugat del Vallès entrat el segle XI, la seva adscripció al cenobi vallesà en dates de la centúria anterior presenta alguns punts foscos, especialment derivats d'un precepte reial força problemàtic i de tot un panorama de falsificacions i interpolacions que dificulten enormement l'obtenció de dades fidedignes.⁴³ A la recerca de textos més segurs, cal recórrer a una butlla pontificia de l'any 1023 on figura, entre les afrontacions septentrionals del castell de Clariana, una «villa de Sanla». Aquesta referència puntual podria tenir poc valor si no fos perquè s'afirma que aquest castell havia arribat a mans del monestir de la mà d'Unifred, fill de Sal·la.⁴⁴ No obstant això, en un document original de l'any 989 es testimonia que una de les darreres voluntats del levita Eldemar fou deixar al seu germà, el veguer Sesmon d'Oló, el «castrum de Clariana» amb el seu alou contra l'entrega de 300 sous a l'Església de Vic.⁴⁵ És aquesta aparent contradicció la que ens fa prendre amb prudència la pretesa donació per part d'Unifred que, si bé pot ser coherent amb el context que estem descrivint, podria acabar essent enganyosa.

Comprovada, malgrat tot, la intervenció decisiva de Sal·la als extrems de la conca d'Òdena, cal ara centrar l'atenció justament en el seu nucli i en el que és un dels seus castells principals, el qual, a banda de donar-li nom, podria constituir un emplaçament central d'una llarga tradició. El *castrum* d'Òdena, ubicat al capdamunt d'un turó guixós des d'on hom controla la

42. «In Dei nomine. Ego Borrellus, gracia Dei comes et marchio, tibi fideli meo Isarno. Certum quidem manifestum est enim qui aplacui tmichi et placet ut tibi iam dicto fideli meo donacionem tibi fecissem, sicuti et facio ipsa Rocheta que vocabulum est ad Fontaned, quod ienitor tuus primus aprehendit de istis temporibus» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 864).

43. R. d'ABADAL: *Catalunya carolíngia*, op. cit., p. 194-200.

44. «[...] sicut domnus Unifredus, quondam, iussit dare per scripturam largitionis Domino Deo et s. Cucuphati, martiris, pro remedium anime sue patris que sui Sanlani, qd» (J. RIUS: *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1947, doc. 486).

45. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1565.

totalitat de la conca i avui pràcticament desaparegut a causa de l'explotació moderna dels materials sobre els quals s'assenta, apareix per primer cop a la documentació l'any 957, quan Sal·la ven a una parella d'esposos unes cases «infra kastro Muro de Odena» que tenia per aprisió i compra,⁴⁶ uns edificis que afronten amb altres cases i que fan pensar en un cert agrupament de construccions a tocar del mateix castell. No podem dubtar, al nostre entendre, que els propietaris d'aquestes cases devien ser, com a mínim, hi-sendats locals, si no membres de la classe dirigent a l'ombra de veguers com Sal·la; si més no, pel que fa a un tal Madeix, que apareix al document citat, podem pensar, malgrat la vaguetat dels textos, que posseïa diversos béns al mateix terme del castell.⁴⁷ La vinculació de Sal·la amb el castell d'Òdena és manifesta encara en textos posteriors. Així, sabem que el levita Guadamir, fill del magnat, havia decidit deixar, en el seu testament, un alou anomenat *Pugolo* al monestir de Sant Benet, la ubicació del qual dins el terme d'Òdena queda clarificada en la posterior execució de la donació per part dels seus marmessors, quan, a més, s'especifica que Guadamir havia rebut l'alou per cessió del seu pare.⁴⁸

És a partir d'aquest moment que advertim de nou un fenomen que reprodueix el que hem vist en situacions anteriors. En aquest cas, és una dona, Sesnanda, qui protagonitza una sèrie de compres d'elements situats al terme del castell d'Òdena. Les actuacions s'enceten l'any 967 amb la transacció d'un nombre considerable de béns —taxats en 100 sous— que inclouen unes cases ubicades a tocar del «Muro de Oddena» i elements diversos repartits pel terme: més cases, colomers, vinyes, terres, una illa irrigable («insula qui est ad ipso torrente profundo»), un molí i horts. De fet, els venedors són els mateixos que fa un moment hem vist que compraven a Sal·la unes cases prop del castell —i que semblen ser les mateixes que ara compra Sesnanda—, de tal manera que, insistim, no ha de quedar dubte sobre la posició social d'aquests habitants de l'entorn mateix del castell. Aquesta compra inicial és seguida de cinc adquisicions més que incorporen noves terres al patrimoni, gens menyspreable, de Sesnanda.⁴⁹ En paral·lel, aques-

46. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 769.

47. Hi trobem una «vinea de Madeixo», una «terra de Madexo» i, si no és un error —es tracta d'un original—, fins i tot una «serra de Madexo» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1019 (967), 1378 (982) i 1320 (980)).

48. «Et in Odena donamus ipsum alaudem ad ipso Puiolo qui ibidem est cum illorum afronationes, quod donavit pater suus» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 955, a. 964).

49. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1019 (967), 1098 (971), 1118 (972), 1133 (973), 1169 (974) i 1191 (975).

tes escriptures aporten certa informació que contribueix a situar la senyora en qüestió en el cercle més íntim de la família de Sal·la. Així, en una veiem Sesnanda revendre, cinc anys més tard, aquella gran compra inicial al seu senyor Unifred («senior meo Unifredus, emtore» o «domne senior», l'anomena), això sí, augmentant encara el preu en deu sous. Aquest «domno Unifredo», que posseeix igualment terres pròpies que afronten amb les de Sesnanda, que ha de ser la seva esposa, és, efectivament —en tindrem la certesa a partir d'ulteriors textos—, un dels fills de Sal·la, germà dels ja coneguts Isarn i Guadamir. Per la seva banda, no es pot dubtar de l'adscripció de Sesnanda («domna Sesenanda», en alguns textos) a la classe dels potentats. Sobre el seu origen concret, aporta una certa llum un document molt posterior, de l'any 1031, que la recorda com a «condam Sesnanda femina de castro Guardiola», amb tota seguretat amb referència al castell de Guardiola, situat a tocar del de Maïans, fet que contextualitza Sesnanda dins el marc de les famílies titulars de castells de la marca.⁵⁰

Pel que fa a Unifred, es fa difícil de dir si alguna vegada exercí la funció de veguer sobre el castell d'Òdena, atès que no apareix mai considerat explícitament com a tal.⁵¹ Podria ser que Sal·la en conservés el càrrec, mentre que Unifred hi desenvolupava les funcions a la pràctica, atès que tant ell com Sesnanda hi aglutinen un gran nombre de possessions. De fet, pare i fill moriren amb una diferència de pocs anys, circumstància que podria explicar que Unifred no arribés a heretar mai el càrrec —o que no n'hagi quedat constància—. En qualsevol cas, una escriptura posterior certifica, a banda de l'estricta filiació entre tots dos, la seva participació, al costat dels comtes i segons la retòrica eufemística habitual, en l'ocupació i posada en conreu de diverses àrees, entre les quals la del castell d'Òdena.⁵²

50. R. ORDEIG: *Diplomatari de la catedral de Vic, segle XI*, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs i Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, 2000-2010, doc. 887. Aquesta certesa es desprèn també d'una donació efectuada a Sant Benet per part del sacerdot Ennegó —personatge molt proper a Sesnanda segons altres documents, probablement un familiar (germà?)— de diversos béns situats al terme del castell de Guardiola, alguns dels quals afronten amb possessions de «Sesenanda, qui fuit de Unifredo qui est condam» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 1263, a. 978).

51. No podem tenir la certesa que un «Unifredo vicario» que compra béns a Orís l'any 952 pugui correspondre a la mateixa persona (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 694).

52. És el mateix comte Ramon Borrell qui ho reconeix l'any 996: «Quoniam predictus vir suus Unifredus patrique eius condam Sanlani desudaverunt per multa annorum curricula et ex heremo ad culturam perduxerunt sub fidelitate et collatione parentum meorum» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 1736). Aquest text confirma, d'altra banda, la relació conjugal entre Unifred i Sesnanda («condam Unifredus vir suus»).

Pocs anys després de la mort d'Unifred, esdevinguda entre 975 i 978 —la seva darrera aparició i el seu primer esment com a difunt—, és un tal Sal·la qui, conjuntament amb la seva esposa Trasgonça, condueix una sèrie d'adquisicions de terres i vinyes al terme del castell d'Òdena concentrades en pocs anys.⁵³ Cal, versemblantment, reconèixer-hi un fill d'Unifred i Sesnanda que continuaria la tasca dels progenitors amb vista a estendre encara el patrimoni familiar en aquell terme. Les seves actuacions no sols s'inicien amb la mort del pare, sinó que també coincideixen amb l'aturada de les operacions menades per Sesnanda, la darrera de les quals registrada l'any 975. Sembla que, a partir d'aquest moment, la vídua d'Unifred va quedar apartada de la gestió directa del patrimoni, si més no pel que fa a la seva ampliació, ara en mans de la generació següent. Sesnanda, però, mantingué el domini sobre certs alous, dels quals en fruï els beneficis, malgrat alguns contratemps seriosos. Així, l'any 996 la trobem reclamant davant del comte les dècimes dels alous amb torre de l'Espelt i Valldòria, de l'alou de Serraïma i d'altres possessions al terme d'Òdena, que tenia per herència del seu difunt espòs Unifred i que havien estat usurpades pel magnat Ènnec Bonfill.⁵⁴

La vinculació del castell d'Òdena amb la família del veguer Sal·la es referma encara quan observem la participació en una maniobra certament peculiar del bisbe Sal·la d'Urgell, personatge que ens remet a l'inici del treball, quan verificàvem els orígens conflentins i vescomtals del llinatge. Tiet segon del Sal·la vinculat llavors a Òdena —fill del germà de l'avi—, constatem com l'any 989 el prelat els compra l'alou complet del castell, fet que es dedueix de la pròpia formulació genèrica dels béns inclosos i de les afrontacions donades, bàsicament els termes castrals limítrofs.⁵⁵ Es tracta, però, del primer acte d'una triple operació, atès que, dos dies més tard, són

53. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1368 (982), 1369 (982), 1378 (982), 1379 (982), 1403 (982) i 1458 (984).

54. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1736.

55. «In nomine Domini. Ego Salla et uxor mea Trasegoncia vinditores sumus tibi domno Sallane, presule. Per hanc scriptura vindicionis vindimus tibi alodem nostrum proprium, qui nobis advenit de parentorum vel de comparatione sive de aprisione, et est in comitatu Menresa, id est in castro Odena et in suas fines vel termines, id est terras et vineas, kasas, kasalibus, ortis, ortalibus, arboribus, pratis, pascuis, silvis, garriiciis, molindinis cum illorum caput aquis, hec omnia cumeorum exiis et regressiis et illorum superposita, cultum et eremum, totum ab integrum. Et abent afrontaciones hec omnia: a parte orientis in termines de kastro Odolino, a parte meridie afrontat in termines de castro Claramonte vel de castro que vocant Monte buio, a parte occiduo afrontant in termines de castro Iorba, a parte vero circi afrontant in castro Ardesa vel in Puio Grosso.» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1556).

els comtes Borrell i Ramon Borrell els qui, havent comprat aquell mateix alou al bisbe, el revenen pel mateix preu a Sal·la i Trasgonça, explicitant ara que aquests en tindran el domini i la potestat «sine ulla inquietudine et sine ullo censu vel sine ulla funcione».⁵⁶ Copsar quina és la intenció real que es troba al darrere d'aquest moviment és certament complicat, si no és que es tracta d'una argúcia que posa, encara que no s'expliciti, el castell i el terme d'Òdena sota la tutela de la casa comtal, potser per tal de protegir-los d'eventuals intrusions protagonitzades per altres magnats més potents que la descendència de Sal·la, en aquests moments ja certament vinguda a menys. Recordem, si de cas, l'esmentat conflicte de Sesnanda amb el poderós veguer Ènnec Bonfill en què el comte Ramon Borrell intervenia en favor de la primera.⁵⁷

5. LA DESCENDÈNCIA DE SAL·LA: MAGNATS LAICS I ECLESIASTICS

El recorregut menat fins aquí ja ens ha permès comprovar sense gaires problemes quin és el perfil social i econòmic que cal atribuir als membres de la família de Sal·la. En aquest apartat ens centrarem a posar de manifest alguns aspectes i qüestions que poden complementar i enriquir el que fins ara s'ha exposat. A aquest efecte, serà bo utilitzar principalment determinats documents específics entre els quals destaquen alguns testaments que poden aportar informacions rellevants. Sabem del cert, d'altra banda, que Sal·la va tenir, probablement amb la seva primera dona, Filmera, un mínim segur de quatre fills —potser cinc— i dues filles, alguns dels quals ja els hem anat trobant als apartats precedents. Per tal com la seva filiació i context són ben coneguts, serà en aquests que centrarem la nostra atenció, si bé ja avancem que es troben documentats molt desigualment.

Hem vist com Isarn, amb tota probabilitat el fill primogènit, rebia el castell de la Roqueta de mans del comte amb el beneplàcit del seu pare, gairebé al mateix temps que endegava tot un procés d'adquisicions al nucli patrimonial de les Guílleries, on potser succeí Sal·la com a veguer del castell

56. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1557.

57. En relació amb aquest episodi, ens demanem si el conflicte no tenia cap relació amb la desaparició de Sal·la, atès que pocs mesos abans s'esmenta un «Salla qui fuit captus» en una venda efectuada al terme d'Òdena i que la seva darrera operació testimoniada és del mes de març de l'any 984, poc abans dels atacs d'al-Manşūr (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1716, a. 996).

de Solterra. Sortosament, el seu testament de l'any 980⁵⁸ es conserva en un pergami original de l'Arxiu de Vic, on figuren les seves voluntats i els corresponents beneficiaris. Les seves germanes Eigo i Quíxol es troben entre el grup d'almoiners, juntament amb l'esposa Oruçà, l'abat Abbó de Sant Benet de Bages, el monjo Adroer i altres personatges —Sal·la, Guadamir i Llopart— que, d'una manera versemblant, han de correspondre a familiars que no podem identificar plenament. Com és d'esperar, les principals deixes de béns immobles van a parar, d'una banda, als hereus directes, però, sobretot, a la principal institució familiar, el monestir de Sant Benet, que, com hem vist i seguirem veient, recull contínues donacions per part dels membres del llinatge. Més enllà d'aquest fet evident, també és interessant comprovar com Isarn aprofita per a manumetre quatre serfs —suposem que destinats a l'àmbit domèstic—, un fet que és habitual —no el d'alliberar esclaus, sinó el de posseir-ne— al segle x entre els senyors de rang social equivalent al seu.⁵⁹

El cas de Guadamir, el levita, potser és més interessant, per tal com el seu testament⁶⁰ conté més elements de detall i pot donar la pauta del patrimoni acumulat per aquests personatges, membres tothora de les famílies més destacades, dedicats a la carrera eclesiàstica però amb una dimensió pròpia que no els apartava, ans al contrari, de la participació directa en la carrera expansiva i en l'acumulació patrimonial.⁶¹ Analitzat ja per altres autors,⁶² el testament d'aquest personatge, jurat l'any 964 per testimonis sobre l'altar de Sant Fruitós de Castellterçol, recull béns força diversos. D'una banda, un gruix important dels béns immobles aplegats, com hem vist en un apartat anterior, al llarg d'anys de compres concentrades en bona part al terme del castell de Maïans van a parar, com és habitual, al monestir

58. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1327.

59. No ens allargarem aquí sobre aquesta qüestió, si bé anotem que les mencions d'esclaus —*sarraceni* o no, els noms de vegades poden ser enganyosos— són prou constants quan s'enumeren, habitualment en testaments, les possessions dels membres més ben situats dins la classe dominant, ja siguin comtes, vescomtes o bisbes. El fenomen arriba, com veiem, fins a alguns veguers. Al cas d'Isarn, podríem adjuntar-hi l'exemple ofert per un altre veguer osonenc coetani com és Sunifred de Lluçà, que llega a la seva dona «servos et ancillas» (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1541, a. 988).

60. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 951.

61. P. H. FREEDMAN: *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, Barcelona, Curial, 1985, p. 41-47; F. RODRÍGUEZ, «Levitas y otros hombres de Iglesia en la frontera del Nordeste Peninsular: de Onofré a Umberto Odó (961-1095)», a F. TORO i J. RODRÍGUEZ (coord.): *VII Estudios de Frontera. Islam y Cristiandad. Siglos XII-XVI*, Jaén, Diputación de Jaén, 2009, p. 751-722.

62. J. BOLÒS i V. HURTADO: *Atles del comtat de Manresa (798-993)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2004, p. 78.

de Sant Benet. No obstant això, Guadamir té altres possessions més enllà d'aquest nucli, que ara reparteix diversament. Descobrim així, si és que no en teníem notícia per documents anteriors, que disposava de béns a Barcelona, a Vic i el seu entorn, a Castellterçol, a Seva, a Voltregà o al Maresme i a Badalona, entre altres llocs. El testament és igualment destacable per la llista de béns mobles que aporta, que, conjuntament amb els terrers, contribueixen a donar una imatge de la riquesa relativa del personatge. Es poden comptar així fins a 500 sous que queden repartits entre les esglésies barcelonines i la vigatana, mentre que, entre el bestiar, hi trobem dues eugues, tres vaques, dos parells de bous, quatre ases i porcs. No ha de sobtar, com apuntàvem, la deixa d'armes —una espasa, un escut i un ausberg llegats al seu germà Isarn, entre d'altres— posseïdes al costat d'una quantitat important de roba i vestits que cal suposar d'una certa qualitat. Més enllà del que rep Sant Benet, les deixes són en aquest cas prou repartides. Pel que fa als germans, Eigo, Quíxol i Longobard —en una de les poques referències que permeten assegurar la seva existència—⁶³ reben alguns alous, mentre que Isarn sembla acaparar una quantitat relativament més gran de béns immobles, als quals cal adjuntar les armes citades i altres objectes. Sobta, en tot cas, no trobar Unifred entre els beneficiaris.

Molt menys és el que sabem dels membres femenins del grup de germans. En relació amb Eigo, sembla que podria haver estat casada amb Fruja, un dels fills de Borrell i Inguilrada, matrimoni de potentats osonencs.⁶⁴ Sembla, així mateix, que com a filla d'Eigo cal comptar una abadessa de nom Filmera —com l'àvia— que hauria exercit el càrrec, segons alguns autors, al capdavant del monestir barceloní de Sant Pere de les Puel·les.⁶⁵ Present encara en un judici de l'any 999, podria ser, d'altra banda, que Eigo hagués posseït béns a Barcelona, si efectivament es tracta de la mateixa persona una «Ego femina, filia condam Sala» que l'any 1000 es venia una cort situada al burg d'aquella ciutat.⁶⁶ De l'altra germana, Quíxol (conside-

63. Tot i que ha de ser ell mateix el personatge que, malalt, dona a Sant Benet un puig i un camp a Vilaclara, a Sant Martí de Torroella (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1027, a. 968).

64. H. DOLSET: *Frontière et pouvoir...*, op. cit., p. 1131-1133. Sobre Borrell i Inguilrada, vegeu J. BOLÒS i V. HURTADO: *Atles del comtat d'Osona...*, op. cit., p. 76-77; J. M. SALRACH: «Inguilrada, una gran propietària del Montseny de fa mil anys», *Monografies del Montseny*, 15 (2000), p. 85-92.

65. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1127, a. 972.

66. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1825; G. FELIU i J. M. SALRACH (dir.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, doc. 54.

rada en la consagració de l'any 972 com una «matrone religiosissime vidue»), poc es pot dir amb certesa, en tractar-se d'un nom força comú a l'època, fet que dificulta enormement la seva identificació i el seu resseguiment en els textos.⁶⁷

6. LA FUNDACIÓ D'UN MONESTIR PARTICULAR: SANT BENET DE BAGES

Si existeix una iniciativa emblemàtica duta a terme per Sal·la i els seus, correspon sens dubte a la fundació del monestir de Sant Benet. La nostra intenció aquí no passarà de donar algunes referències útils per entendre el paper d'aquesta institució dins el marc dels interessos de la família de Sal·la, tot completant la perspectiva sobre els seus membres principals que hem anat construint fins ara i centrant-nos fonamentalment en el procés de creació i dotació de la institució i en l'establiment del seu patrimoni inicial.⁶⁸

Posterior a la formació de bona part dels blocs patrimonials vistos fins ara, inclosos els situats en terres de marca, la fundació sembla un projecte concebut vers mitjan segle x i precedit de diverses operacions destinades a l'obtenció, habitualment per la via de la compra, de tot un seguit de béns terrers a l'entorn immediat del meandre del Llobregat on s'assentà el monestir. Així, l'any 950 trobem Sal·la permutant una terra que té prop de Sant Iscle de Bages per una altra a l'Angle del riu Llobregat, prop del Montpeità («in ipso Angulo, iusta flumen Lubrichato prope Monte Pactano»).⁶⁹ L'any 960, Sal·la («domno Sallane») adquireix per compra una terra a Navarcles, lloc on encara compra nous béns l'any següent,⁷⁰ en què també trobem un «ermo de Salla» com a afrontació d'uns béns a Montpeità.⁷¹ Les compres

67. Cal anotar, malgrat tot, la presència d'una «Chixilo filiam Sanlani qd» propietària de terres prop de Montcada (J. RIUS: *Cartulario de Sant Cugat...*, op. cit., doc. 210, a. 987).

68. A banda de l'estudi clàssic del doctor Fortià Solà (F. SOLÀ: *El monestir de Sant Benet de Bages*, Manresa, Centre Excursionista de la Comarca de Bages, 1995), es pot consultar l'article corresponent de *Catalunya romànica* (J. VIGUÉ (dir.): *Catalunya romànica*, op. cit., p. 408-438). Remetem igualment a la recent tesi doctoral de Joan Salvadó, citada més amunt, especialment les pàgines 39-61. És recomanable consultar també J. BOLÒS i V. HURTADO: *Atles del comtat de Manresa...*, op. cit., p. 86-87. Des d'una perspectiva de la història de l'art i amb un ampli aparat fotogràfic, vegeu F. ESPAÑOL: *Sant Benet de Bages*, Manresa, Fundació Caixa Manresa i Angle, 2001.

69. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 663.

70. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 852 i 881. Aquest darrer és signat, entre d'altres, per un levita *Abbo*, en qui cal reconèixer el posterior abat de Sant Benet.

71. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 884, a. 961.

s'estenen també els anys successius vers l'àrea de Sant Fruitós, on sabem per un document poc posterior a la seva mort que Sal·la hi havia fet construir una torre.⁷²

Entre les primeres donacions de béns situats en àrees més allunyades, fins i tot en altres comtats, cal destacar la referent a la vil·la i l'església de les Preses, a la Vall d'en Bas,⁷³ obtingudes l'any 960 per cessió de Ricardis, cofundadora del cenobi. Segona esposa de Sal·la i membre probablement de la família vescomtal osonenca,⁷⁴ ella mateixa hauria rebut aquell alou de mans del seu difunt primer marit Elienard, hisendat d'aquella contrada.⁷⁵ De fet, com hem pogut comprovar a bastament en apartats anteriors, la donació de béns per part dels membres de la família serà una constant durant els primers decennis de vida del monestir, començant pels que figuren en el testament de l'any 964 del levita Guadamir, mort pocs anys abans que el pare i de la instauració oficial de Sant Benet, i que li atorga, entre altres, els alocs que tenia a Seva, a Manresa i a Maians, a banda de diversos béns mobles.⁷⁶

Obtingudes aquestes i altres possessions, és l'any 966 que Sal·la atorga a Sant Benet el propi solar de l'Angle on podem pensar que des de fa anys s'estan construint l'església i les dependències monàstiques.⁷⁷ També hi dóna béns radicats a Sant Fruitós i el castell de Maians, del qual hem parlat més amunt, tot plegat conformant el patrimoni inicial del monestir. En aquesta donació, que signen els fills Isarn i Unifred, el levita Abbó —futur abat— i altres membres de la congregació naixent, s'explicita la subjecció de la casa de Sant Benet a Sant Pere de Roma, materialitzada en un pagament anual de 30 sous, dependència que, de fet, ja deixen entreveure textos previs com l'esmentada donació de l'alou de les Preses.

Traspasat el matrimoni fundador, són els fills de Sal·la els qui, juntament amb una munió de magnats laics i eclesiàstics, protagonitzen l'any 972 la consagració de l'església del monestir, sancionada, sembla que *a posteriori*, per la signatura del comte Borrell.⁷⁸ Més enllà de les lloances

72. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 958 (965), 988 (966) i 1143 (973).

73. S. SOBREQUÉS, S. RIERA i M. ROVIRA: *Catalunya carolíngia*, vol. v, *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, doc. 336.

74. Es tractaria potser d'una germana del vescomte Ermemir (A. PLADEVALL: «El poblament i la propietat...», op. cit., p. 53).

75. S. SOBREQUÉS, S. RIERA i M. ROVIRA: *Catalunya carolíngia...*, op. cit., doc. 200, a. 926.

76. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 951.

77. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 995.

78. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1127. Malgrat tractar-se d'un original, cal pensar que la menció d'un Guifré —absent, per cert, de la cerimònia per malaltia— en tant que germà d'Isarn i fill de Sal·la ha de ser un error, ja que es tracta sens dubte

als fundadors, el text descriu altra volta el principal conjunt patrimonial concedit fins ara al monestir, en què figuren de nou l'alou de les Preses, el castell de Maïans i les possessions de l'Angle i de Manresa, dominis als quals, amb motiu de la consagració, ara s'hi afegeix un reguitzell de donacions de béns mobles i immobles per part dels poderosos assistents, a la vegada que es torna a certificar la subjecció del cenobi a Roma.

En relació amb l'església llavors consagrada, cal dir que el conjunt monàstic actual, recentment restaurat, incorpora una església més tardana, la construcció de la qual cal situar entre finals del segle XII i l'inici del segle següent.⁷⁹ No obstant això, la realització d'excavacions arqueològiques al seu subsòl durant l'execució del projecte de rehabilitació ha permès localitzar les restes, encara que molt arrasades, del que seria aquest primer temple documentat al segle X.⁸⁰ Aquestes restes defineixen una aula de grans dimensions, el tancament sud de la qual es troba sota la nau actual, mentre que el del nord s'ha localitzat ja als exteriors septentrionals. Més difícil és, atès el seu estat precari, considerar l'aspecte de la planta general, car són poques les estructures que es poden relacionar amb l'antiga capçalera. Les responsables de les excavacions admeten la possibilitat que fos un edifici d'una sola nau amb transsepte i una capçalera quadrada, tot i que es mostren prudents en aquest respecte. Pel que fa al cementiri vinculat a aquest temple primigeni, els treballs efectuats principalment en l'àrea situada al nord-oest de l'església han permès documentar una primera fase de necròpolis amb més d'una quarantena de tombes excavades directament al subsòl geològic.⁸¹ Entre aquestes, predominen les sepultures amb capçalera antropomorfa, ja es tracti de retalls al subsòl o de caixes de lloses, sovint rejuntades amb morter de calç. A destacar finalment la presència d'un sarcòfag de pedra amb capçalera antropomorfa arrodonida recuperat al mur de tanca del cementiri d'època moderna, un element de prestigi que sens dubte cal vincular a la sepultura d'algun personatge significat.⁸²

d'Unifred, que apareix inequívocament en el text previ de la donació de Sal·la de l'any 966, document que signa al costat del pare i del germà Isarn.

79. J. VIGUÉ (dir.): *Catalunya romànica*, op. cit., p. 408-438.

80. C. SUBIRANAS i G. VILA: «El monestir de Sant Benet de Bages. Intervencions arqueològiques a l'església i a l'ala de llevant», a *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, Sabadell, 2006*, Barcelona, 2007, p. 631-644.

81. G. VILA: «La necròpolis del monestir de Sant Benet de Bages (segles X-XIX)», a *IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, Tarragona, 2010*, Tarragona, 2011, p. 737-749.

82. Cal recordar que Sal·la mateix fou sepultat, segons es diu a l'acta de consagració de l'any 972, «in sarcophago ex lapillo pro[cavaco] iuxta [aedem] atrii». D'altra banda, les

Com han destacat altres autors que ens precedeixen,⁸³ és certament significativa la natura particular de la iniciativa fundacional d'aquest monestir, tant pel que fa a la seva subjecció a Sant Pere de Roma, en un intent clar d'esquivar la jurisdicció episcopal corresponent en aquest cas a la mitra de Vic, com pel que fa al patronatge de la família, que comportà, si més no inicialment, la vinculació dels seus abats a la parentela dels fundadors. Cal notar que, si bé es poden observar habitualment a l'època —ple segle x— vincles estrets entre fundacions monàstiques i grups aristocràtics, es tracta d'un fenomen que normalment es redueix al cercle format per famílies comtals o en tot cas vescomtals, constituint el cas de Sant Benet una sorprenent iniciativa dins l'esfera vicarial.⁸⁴

Sense que coneguem el lligam familiar estricte que el vinculava a Sal·la —potser només n'hauria estat un fidel—, el primer abat documentat com a tal, malgrat utilitzar poc i tardanament el títol en la documentació, fou Abbó, clergue i levita.⁸⁵ Si no és ell el levita que subscriu una donació a Sant Pere de Vic d'una terra al terme del castell d'Orís l'any 955,⁸⁶ cal endarrerir la seva aparició segura en els textos fins a l'any 960, quan figura com a redactor de l'esmentada donació de l'alou de les Preses a Sant Benet per part de Ricardis. És especialment a partir de la consagració de l'església de Sant Benet que trobem Abbó protagonitzant, tot sol o al capdavant de la congregació de monjos, operacions de compra o permuta de béns en diversos indrets de l'entorn del monestir —a Montpeità, a Sant Fruitós, al barri del puig de Todesind de Manresa— fins a l'any 987, quan apareix per

excavacions han permès descartar la relació d'una tomba monumental coneguda d'antic amb aquesta primera fase del temple, malgrat la seva atribució tradicional al «fundador» (G. VILA i C. SUBIRANAS: «Interpretació arqueològica d'un sarcòfag de pedra del segle x i una tomba del segle XIII, coneguda com a tomba del fundador, del monestir de Sant Benet de Bages», *Dovella*, 93 (2007), p. 12-17).

83. J. VIGUÉ (dir.): *Catalunya romànica*, *op. cit.*, p. 408-412.

84. Podríem trobar una iniciativa semblant en l'efímer monestir de Santa Maria de Castelldefels, fundat per Galí de Santmartí, potser llavors també veguer a Eramprunyà (M. PAGÈS: *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 300-305; vegeu el testament de Galí a J. RIUS: *Cartulario de Sant Cugat...*, *op. cit.*, doc. 136, a. 981).

85. Cal anotar, no obstant això, que un text de l'any 999 (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, *op. cit.*, doc. 1825) situa un «Sendreus levita» com a abat del monestir, al qual Abbó hauria succeït. És suggerent la coincidència amb aquell fill de Sal·la del mateix nom que era mort ja l'any 953. Semblaria lògica la designació d'un fill del fundador al capdavant del projecte de creació d'un monestir promogut per la pròpia família, si bé, si fos Sendred, només hauria pogut exercir durant un espai de temps molt curt i en un moment en què el cenobi es trobava en una fase embrionària.

86. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, *op. cit.*, doc. 726.

darrera vegada.⁸⁷ El seu successor, Sunifred, prosseguí la política d'adquisicions, testimoniades principalment en l'entorn de Viladordis i el curs final del riu d'Or prop del Llobregat.⁸⁸ Present en els textos per darrera vegada l'any 999, es tractava, hom pot creure que talment com els altres abats, d'un terratinent posseïdor de dominis extensos, per tal com l'any 997 donava a Sant Benet diversos alous repartits als comtats d'Urgell, Manresa, Berga i Osona.⁸⁹

De fet, altres monjos o religiosos vinculats a la comunitat protagonitzaren durant la segona meitat del segle x una activa política d'adquisicions centrades en bona part en l'entorn immediat del monestir. Personatges com el sacerdot Badeleu, el monjo Baldemar o el levita Sendred destinaren quantitats gens menyspreables a la compra de béns immobles, un capteniment que els identifica inequívocament com a membres de la classe propietària —«boni homines»— situada per sota i en l'òrbita dels veguers i jutges de l'època.⁹⁰

7. SISTEMES DE DOMINI DEL TERRITORI, DE LA GENT I DE LA PRODUCCIÓ: CASTELLS I ALOUS AMB TORRE

Els membres del llinatge de Sal·la, en tant que integrants d'un grup social que mantenia una situació de privilegi basada en l'explotació de la majoria de població productora, disposaven d'uns instruments i d'unes estratègies compartits amb la resta de l'esmentat grup i destinats a gestionar en el seu favor els processos productius. S'extreia i s'obtenia, d'aquesta manera i per vies diverses, una quantitat considerable de recursos que s'invertien tant en la reproducció biològica del grup com en el manteniment de l'ordre social establert, que podia ser ampliat i exportat a d'altres terres i aplicat sobre d'altres persones.

87. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1143 (973), 1161 (974), 1171 (974), 1184 (975) i 1528 (987). Cal dir que en un únic document datat l'any 984 (doc. 1481) hi figura un abat de nom Adalbert que devia liderar la comunitat durant poc temps, atès que sembla que en fou expulsat en vida (J. VIGUÉ (dir.): *Catalunya romànica*, op. cit., p. 413), fet que degué motivar el retorn per uns anys d'Abbó.

88. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1647 (993), 1737 (996) i 1816 (999).

89. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1767.

90. No citarem aquí els nombrosos documents que fan referència a les seves operacions. Se'n pot trobar una representació gràfica a J. BOLÒS i V. HURTADO: *Atlas del comtat de Manresa...*, op. cit., p. 79.

Sense voluntat d'aprofundir d'una manera exhaustiva en la qüestió,⁹¹ ens limitarem a oferir una visió general, tot acudint als exemples concrets oferts per la documentació, de la implantació i l'ús d'alguns sistemes de dominació que trobem especialment a la conca d'Òdena i el seu entorn, espai preferencial d'aquest estudi. En la línia del treball, tindrem com a referent principal les accions desenvolupades pels personatges vinculats a la nissaga de Sal·la que ja coneixem, tot donant prioritat a l'anàlisi de dues formes de domini complementàries que es materialitzen en dos elements precisos: els castells jurisdiccionals i els alous particulars, sovint amb una torre com a element físic principal.

La implantació dels primers sobre la conca d'Òdena i el seu entorn segueix uns paràmetres cronològics aproximadament coincidents, posem per cas, amb els que s'observen a l'àrea adjacent penedesenca.⁹² Aquí, i llevat dels casos més orientals com Guardiola o Maïans, documentats precoçment en aquell document de l'any 924,⁹³ les primeres mencions de *castra* se situen al voltant, o a partir, dels anys centrals del segle x. D'aquesta manera, trobem els castells de Castellfollit del Boix (966),⁹⁴ Montbui (937),⁹⁵ Òdena (957),⁹⁶ Jorba (960),⁹⁷ Clariana (960),⁹⁸ Miralles (960),⁹⁹ Queralt (960),¹⁰⁰ Castellolí (961),¹⁰¹ Tous (960),¹⁰² la Roqueta (960),¹⁰³ Clarumunt (978),¹⁰⁴ Orpí (978)¹⁰⁵ i Ardesa (989).¹⁰⁶

91. Una àmplia anàlisi en relació amb la globalitat de la Catalunya Central es pot trobar a J. GIBERT: *L'alta edat mitjana...*, op. cit., p. 311-514.

92. C. BATET: *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La Marca de Barcelona als segles X-XI*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs, 1996.

93. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 273 i 606. De vegades, les primeres mencions explícites a un castell com a tal (*castrum*) són uns anys posteriors a l'aparició del topònim. Ens limitem aquí a donar les dates dels documents més antics, atès que l'associació recurrent dels topònims —amb menció o no a un *castrum*— a uns termes (*terminio* o *fines*) permet pensar que es tracta ja de castells termenats.

94. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 995.

95. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 439.

96. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 769.

97. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 862.

98. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 862.

99. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 864.

100. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 864.

101. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 874.

102. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 862.

103. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 862.

104. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1247.

105. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1247.

106. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1556.

Aquestes primeres mencions conservades, concentrades majoritàriament a l'entorn de la dècada dels anys seixanta del segle x, responen més a la consolidació sobre el territori del model del castell termenat que no pas al propi desenvolupament de la conquesta, que s'hauria produït uns decennis abans. En són testimoni les aparicions primerenques d'alguns castells, no sols dels situats a cavall de les actuals comarques del Bages i l'Anoia, sinó també d'algun exemple emplaçat ja al sector més meridional de la conca, com és el cas de Montbui. Aquestes mencions són coherents amb el que s'exposa en alguns textos posteriors, relatius per exemple als castells de la Roqueta o de Tous, en què el comte Borrell certifica la conquesta d'aquesta àrea en temps del seu pare Sunyer, significativament acompanyat pel mateix Sal·la, conquesta efectiva que aquí s'endevina sota el concepte d'aprisió.¹⁰⁷

En qualsevol cas, aquí, com al Penedès, es comprova, especialment a partir de mitjan segle x, com la xarxa castral ha adquirit una densitat que no té res a veure amb la que hom pot trobar a llevant del Llobregat.¹⁰⁸ Ara, els textos ens mostren com els castells presenten un terme propi ben definit que limita amb d'altres termes castrals adjacents¹⁰⁹ i que se situa a la base de l'organització territorial, sense competència, si més no digna de destacar, d'altres institucions com la parròquia. De fet, aquí, els castells poden atribuir-se prerrogatives que, a llevant, són pròpies i unívokes de la parròquia, fonamentalment la capacitat de percebre rendes eclesiàstiques.

Malgrat que els textos poques vegades ho expliciten, cal pensar que el comte, com a conductor del procés de conquesta, s'erigeix en garant de la distribució de castells en benefici dels diferents llinatges i institucions que l'acompanyen i que, a canvi, esperen una retribució. Sembla, però, que en molts casos el comte no fa sinó sancionar un estat de les coses nascut a partir del procés expansiu mateix, on aquella retribució es cobra immediata-

107. «Ipso castro que dicunt Touos, qui advenit per aprisione parentorum meorum» (R. ORDEIG: *Catalunya carolingia, op. cit.*, doc. 862, a. 960); «[...] ipsa Rrocheta que vocabulum est ad Fontaned, quod ienitor tuus [Sal·la] primus aprehendit de istis temporibus» (R. ORDEIG: *Catalunya carolingia, op. cit.*, doc. 864, a. 960). Sobre la discutida conquesta d'aquest territori extrem per part del comte Guifré, especialment pel que fa al cas del castell de Queralt, vegeu J. GIBERT: *L'alta edat mitjana...*, *op. cit.*, p. 437-440.

108. J. BOLÒS: «Fortificacions de la marca i organització del territori a Catalunya (segles VIII-XII)», a *Actes del Congrés Els castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental*, Arbúcies, 2003, p. 72.

109. Ho demostren, per exemple, les afrontacions del castell de Miralles donades l'any 987, amb sis termes castrals contigus, o les del castell d'Òdena l'any 989, amb cinc castells més al seu entorn immediat (R. ORDEIG: *Catalunya carolingia, op. cit.*, doc. 1512 i 1556).

ment sota la forma d'adjudicacions de termes castrals en *alodium*. Per exemple, ja hem vist anteriorment com l'any 960 el comte Borrell dona al seu fidel Isarn, fill de Sal·la, el castell de la Roqueta, que, com el document explicita, hauria estat conquerit per Sal·la; aquí, el comte sembla que es limita a sancionar la concessió prèvia d'un castell a un fidel seu, la família del qual hauria participat directament en la conquesta del lloc. Tot i això, i malgrat que el document especifica que el receptor en podrà disposar lliurement («et de meo iuro in tuo hoc trado, ad omnia quod facere volueris»), cal entendre que la cessió queda vinculada al manteniment de la seva fidelitat al comte.

Cal preguntar-se, doncs, què és el que comporta l'assumpció de la titularitat d'un castell en tant que serveix de moneda de canvi entre el comte i els magnats en la retribució dels serveis militars executats durant la conquesta i posteriorment. La resposta —els mateixos textos ho determinen tot i que de manera esquiva— es troba en la natura del *castrum* com a instrument vehiculador de la percepció de rendes i serveis. De fet, la capacitat de percebre la dècima eclesiàstica sembla constituir el benefici més preuat per als potencials detentors dels *castra*, atès que és comuna l'associació de castells amb esglésies, on el terme parroquial se supedita al castoral, atribuint-se aquest, a banda de les pròpies, les prerrogatives del primer. Poden trobar-se exemples diàfans en què s'observa clarament com aquest fet és habitual, i fins i tot propi, a les terres de marca. Així, veiem, per posar un cas, com l'any 987 el comte Borrell dona la meitat del castell de Miralles a la seu de Vic «simul cum ipsas ecclesias et decimas et primicias et oblationes fidelium»,¹¹⁰ exemple que ens serveix, a la vegada, per a comprovar com les institucions eclesiàstiques es mostraran igualment propenses a participar de l'expansió des del primer moment a partir de l'adquisició de castells a la frontera, on els levites es constitueixen en personatges principals al servei del bisbat de Vic en terres de marca de la diòcesi osonenca.¹¹¹

Aquests personatges, que acostumen a concentrar sota el seu poder propietats personals en tant que membres destacats de famílies de magnats a la vegada que possessions en servei de la seu a la qual s'adscriuen, acumulen un dilatat patrimoni, del qual no hi ha millor testimoni que els seus propis testaments. Així ho hem pogut comprovar més amunt en estudiar les darreres voluntats del levita Guadamir, fill de Sal·la, el qual posseeix un conjunt de béns semblant al que trobem en el testament del levita Otger, de

110. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 864.

111. F. RODRÍGUEZ, «Levitas y otros hombres...», *op. cit.*, p. 754-759.

l'any 961.¹¹² És igualment significatiu el gruix dels béns exposats en les condicions sacramentals de les darreres voluntats del levita El·lema, de l'any 989.¹¹³ Germà del veguer Sesmon d'Oló, no hi ha dubte que es tracta d'un personatge ric i poderós, amb possessions fundiàries situades principalment a Osona i de qui ens interessa destacar que llega al seu germà esmentat el castell de Clariana a canvi del pagament a la seu de Vic de 300 sous en moneda local. A aquests darrers, cal incorporar-hi el levita Radulf, del llinatge dels Rocafort i senyor dels castells de la Llavina i d'Aguilar, que detenia en nom propi i de la seva família.¹¹⁴

Nebot d'El·lema, no hi és de més recordar, encara que sigui entrant ja de ple al segle XI, el paper desenvolupat pel poderós levita Guillem de Mediona en tant que defensor dels interessos de la seu vigatana a l'àrea fronterera. Personatge clarament capdavanter en l'obtenció de nous territoris, l'any 1015 li fou cedit el castell de Calaf, des d'on se li confiava l'expansió sobre terres de *Spania* en nom de Sant Pere de Vic.¹¹⁵ Ell mateix encara rebria pocs anys després la custòdia dels castells de Montbui, Ocelló i Tous, tinguts en servei de la seu,¹¹⁶ mentre que el seu testament de l'any 1031 no deixa dubtes sobre la magnitud dels béns posseïts per aquest magnat.¹¹⁷

Un cop vista, ni que sigui superficialment, la problemàtica dels castells i la seva derivada territorial, la xarxa castral, convé ara centrar l'atenció en un altre tipus d'assentament fortificat de caràcter senyorial, la torre amb un predi adscrit, un tipus d'establiment que participa del mateix sistema i la mateixa lògica que els primers, inserit en la pròpia xarxa en un pla subaltern i complementari a la vegada. Convé, primer de tot, fer un breu repàs dels casos coneguts en relació amb l'àrea d'estudi.

Sense una localització precisa dins el terme d'Òdena, un «aulodem qui est in Aldorelo cum ture et cassas et curtes» fou donat l'any 979 a Sant Benet de Bages per part del prevere Ennegó i de Sesnanda, la vídua d'Unifred que ja coneixem, tot executant les darreres voluntats d'aquell.¹¹⁸ Malgrat aquesta donació, una torre d'*Ardebello* —potser la mateixa— romaní l'any 997 encara directament en mans de membres de la mateixa família, puix que llavors és Sal·la, previsiblement el fill d'Unifred i Sesnanda, qui la ven a uns ter-

112. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 890.

113. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1565.

114. F. RODRÍGUEZ, «Levitas y otros hombres...», op. cit., p. 765.

115. R. ORDEIG: *Diplomatari de la catedral de Vic*, op. cit., doc. 754.

116. R. ORDEIG: *Diplomatari de la catedral de Vic*, op. cit.

117. R. ORDEIG: *Diplomatari de la catedral de Vic*, op. cit., doc. 837 (a. 1023) i doc. 895.

118. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1283.

cers.¹¹⁹ L'any 1032, la mateixa torre i el predi associat són fruit d'una donació, moment en què es precisa que afronta amb una «torre de Sunner».¹²⁰

El mateix Unifred hauria deixat a la seva dona, com sabem per un document ja citat repetidament de l'any 996, sengles torres a Serraïma, Vall-dòria i probablement també a l'Espelt, a Òdena,¹²¹ tot i que aquesta darrera no apareix documentada explícitament fins als anys 1013-1014 («alaudem que dicitur Speuto cum ipsa torre constructa»), quan Sesnanda la cedeix a Sant Pere de Vic.¹²²

Al costat dels membres de la nissaga de Sal·la, la seu de Vic, que, com hem anat veient, prova igualment de fer valer el seu domini sobre els nous territoris conquerits de la conca, és també posseïdora de predis on fa bastir torres. Una mica més tardà que els anteriors, és diàfan el cas del puig que concedeix l'any 1015 a un tal Ató al terme del castell de Tous per tal d'edificar-hi una torre.¹²³

Examinats aquests casos, es fa evident que totes aquestes torres s'acompanyen d'un predi associat i acotat, d'un alou senyorial que té el seu centre de poder precisament en la torre, que té altres construccions associades (cases), d'extensions de conreu, ja siguin camps, vinyes o plantacions d'arbres o d'altres espais productius o de transformació en què no falten els molins. Així, ja durant el segle XI es constata la presència de cases prop de les torres formant, segons les indicacions dels textos, un nucli d'hàbitat que en molts casos acabarà esdevenint pròpiament un mas, al llarg del segle i amb l'aparició generalitzada d'aquest concepte a la documentació. L'exemple del mas i la torre situats «ad ipsos Torents», a Montbui, donats per Preciosa a la seva filla i al seu gendre, és diàfan: tots dos edificis s'acompanyen d'altres cases i formen un conjunt envoltat per un vall que integra totes aquestes construccions, però també els graners en forma de sitges (*foveas*), i al voltant del qual es troben tots els camps principals (*chintanas*) que són també propietat de la donadora i dels seus fills.¹²⁴

119. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1776.

120. G. FELIU i J. M. SALRACH (dir.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal...*, op. cit., doc. 224. Malgrat una lleugera variació en el topònim —*Arnabal*—, les afrontacions permeten assegurar que es tracta del mateix lloc.

121. R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1736.

122. R. ORDEIG: *Diplomatari de la catedral de Vic*, op. cit., doc. 750.

123. «[...] ad edificandum turre cum suas mansiones» (R. ORDEIG: *Diplomatari de la catedral de Vic*, op. cit., doc. 756).

124. R. ORDEIG: *Diplomatari de la catedral de Vic*, op. cit., doc. 1015, a. 1042. El lloc pot correspondre a l'actual masia de Can Torrents, a l'est del poble de Santa Margarida de Montbui.

No és estrany, a partir sobretot de finals del segle x, que els textos atribueixin a aquests alous amb torre la capacitat de percebre la dècima,¹²⁵ de la mateixa manera que la tenen les parròquies originàriament, però que també es poden arrogar els castells. Cal entendre, doncs, que aquestes torres situades dins un terme castral no sols el fragmenten territorialment, sinó que també ho fan en l'atribució de la dècima sobre el terreny. No obstant això, cal creure que la dècima no devia ser l'única renda que els senyors de les torres devien recollir en aquestes possessions. Podem pensar que, al costat de les rendes eclesiàstiques, els senyors d'aquests alous devien obtenir beneficis més grans a raó de taxes proporcionals a les collites. Per tant, aquests alous amb torre, en alienar-se, poden ser tractats com el que també són, grans explotacions agrícoles on s'apliquen taxes proporcionals sobre la seva producció global, habitualment la tasca. Això és el que haurà de donar Sesnanda a la seu de Vic per la retenció que practicarà en vida sobre l'alou de l'Espelt i la seva torre, els quals passaran directament a mans del bisbat a la seva mort.¹²⁶

Aquesta breu revisió ens mostra clarament com els membres de la família de Sal·la, començant pel patriarca mateix, accedeixen al domini de grans lots de terres i, en conseqüència, de la població que les treballa. Aquest domini es podia fer efectiu per diverses vies. Fidels del comte tal com expliciten els textos, l'atribució de castells termenats els autoritzava a exercir certs drets sobre la població, poc precisos encara en la documentació del segle x, entre els quals probablement la percepció de la dècima eclesiàstica, subordinada en terres de marca a la institució castral, era el més cobejat. En paral·lel, la possessió de grans alous senyorials es configura com un sistema de domini igualment estès i que devia constituir probablement la seva principal font d'ingressos. Ho hem comprovat al llarg del text tot assistint a la formació de grans blocs de dominis, principalment, però no solament, allà on algun dels membres de la nissaga podia exercir l'autoritat sobre un terme castral.

Aquells blocs més extensos i compactes es devien organitzar finalment al voltant d'una torre com a nucli de l'alou, símbol del poder senyorial i centre de percepció de rendes. Aparegudes amb una certa profusió en els textos a partir especialment dels darrers anys del segle x, aquestes torres amb predis associats devien arrogar-se una dimensió jurisdiccional difícil

125. Recordem de nou la querella de Sesnanda contra Ènnec Bonfill en relació amb diversos alous, entre els quals el de l'Espelt (R. ORDEIG: *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1736, a. 996).

126. R. ORDEIG: *Diplomatari de la catedral de Vic*, op. cit., doc. 750, a. 1013-1014.

d'escatir en els primers documents en què apareixen —en els quals cal destacar, però, la capacitat de percebre-hi la dècima—, i esdevenien el precedent immediat de les posteriors quadres, model que es desenvoluparà àmpliament en terres de frontera especialment a partir de mitjan segle xi.¹²⁷

8. CLOENDA

Arribats al final d'aquest camí que ens ha dut des del Conflent fins a la conca d'Òdena tot resseguint l'itinerari expansiu de Sal·la i els seus descendents, tanquem a la vegada el nostre propi recorregut que ens ha servit per a analitzar, en paral·lel, els sistemes d'implantació del poder senyorial i d'explotació de les poblacions sobre les quals aquest s'assenta en el seu moviment. Convé, doncs, per tal de cloure definitivament aquest treball, destacar algunes de les idees que considerem més importants.

En primer lloc, hem pogut comprovar com, en el context dels comtats catalans, les aristocràcies sorgides a partir de la desintegració de l'Imperi carolingi, en ple camí cap a la feudalitat, presenten algunes característiques peculiars; una d'elles, no la menys important, és un impuls expansiu que les condueix a la recerca de nous horitzons on establir-se. Aquest fenomen, estudiat per al conjunt d'Europa per Robert Bartlett,¹²⁸ ha estat atribuït a diversos factors, entre els quals es trobaria una transformació de l'estructura de la família aristocràtica que tendiria a excloure i a infradotar alguns dels seus mateixos components. Sense restar vàlida a l'argument, som del parer que, en una societat en què la terra i la producció que se'n deriva són els elements bàsics que permeten reproduir el sistema social, és el desig d'ampliar la mateixa base d'aquest poder el que acaba promovent aquestes iniciatives expansives.

A Catalunya, aquest debat ha girat sovint, en bona part gràcies a l'impacte de la tesi, esdevinguda ja un clàssic, de Pierre Bonnassie,¹²⁹ al voltant de dilucidar quins havien estat els ritmes de l'expansió i qui havia protagonitzat cada fase. Així, a una onada primigènica de colonització espontània protagonitzada per grups i famílies de pagesos, l'hauria seguit un segon

127. H. DOLSET: *Frontière et pouvoir...*, *op. cit.*, p. 648-655.

128. R. BARTLETT: *La formación de Europa. Conquista, civilización y cambio cultural, 950-1350*, València i Granada, Universitat de València i Universidad de Granada, 2003.

129. P. BONNASSIE: *Catalunya mil anys enrere*, *op. cit.* Una aplicació del model adaptada justament a l'àrea de l'Anoia a: F. SABATÉ: «Estructura socioeconòmica de l'Anoia. Segles x-xiii», *Acta Mediaevalia*, 13 (1992), p. 175-190.

moment en què les aristocràcies s'haurien beneficiat de la primera, tot reorganitzant el poblament i els sistemes de producció en profit propi. Avui podem pensar, o aquesta és la nostra opinió, que els moviments de població pagesa degueren ser llavors més aviat reduïts i que els que veritablement emigraren foren alguns grups aristocràtics, els quals, això sí, s'acompanyaren d'una sèrie de clientele subordinades que contribuïen al fenomen tot esperant extreure rèdits en el repartiment dels beneficis.

El cas de Sal·la i la seva nissaga és, en aquest sentit, paradigmàtic. En un context polític, el de la primera meitat del segle x, en què s'ensuma la tensió en la pugna entre el bloc polític cerdà i el barceloní, Sal·la, no sabem per quines raons concretes —segurament perquè hi advertia majors oportunitats de progrés i de benefici—, abandona el seu bàndol natural com a integrant de la família vescomtal conflentina i es posa al costat del comte de Barcelona. Integrat en la seva estructura política, construeix un nucli patrimonial considerable a l'extrem oriental del comtat d'Osona, a la vegada que, en estreta col·laboració amb el comte, lidera en bona part el procés expansiu al front occidental del comtat d'Osona-Manresa. Aquesta posició li permetrà apropiat-se, en el context de la creació de la xarxa de castells termenats fronterers, d'un lot important entre els termes a repartir, en una diagonal que el duu, a ell i als seus, de Montserrat fins a la capçalera del Gaià, tot travessant de ple la conca d'Òdena, on es procura el que probablement ha de ser el seu emplaçament central en un principi, el castell d'Òdena.

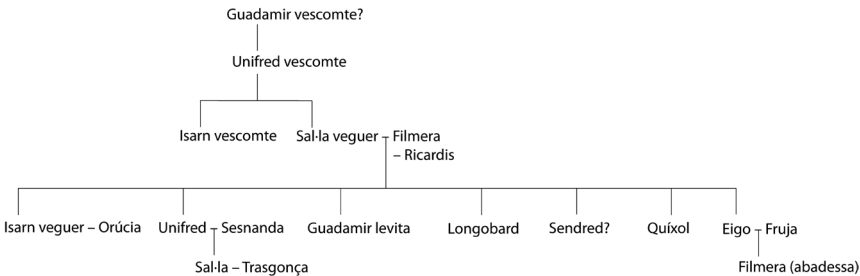
Detectem, en aquest procés d'apropiació, una pauta comuna pel que fa al capteniment d'aquest grup familiar, extensiu a d'altres grups semblants. L'obtenció d'un càrrec segregat de la jurisdicció pública, en el seu cas el de veguer, i, per tant, la vinculació al territori d'un castell, comporta l'endegament, tot sovint, d'una estratègia familiar d'adquisició de béns que generalitza i garanteix el seu domini també en l'esfera de la propietat (Sal·la i Isarn a Solterra, Guadamir a Maïans, Unifred i Sesnanda a Òdena). És així com la captació de recursos es produeix a diversos nivells, tot activant sistemes de domini i control específics per a cadascun. Més enllà de les esglésies i la xarxa parroquial, en zona de marca seran els castells termenats i la propietat senyorial en forma d'alous, sovint amb una torre al capdavant, els mecanismes d'extracció de la producció i d'enquadrament de la població pagesa.

Malauradament per als seus integrants, el llinatge de Sal·la no reeixirà a perpetuar-se com a tal sobre una base territorial sòlida. Hem advertit que, més enllà de la tercera generació, la nissaga va decaient davant altres grups més potents o amb més capacitat d'extreure recursos o de romandre en connexió amb el poder. Potser la carta del monestir de Sant Benet, un cenobi

particular amb un llarg recorregut però que no deixa de representar una certa anomalia enfront d'iniciatives semblants d'àmbit comtal o vescomtal, constitueix, a la vegada, el seu major èxit i el llast que els duu vers el declivi.

El monestir, nodrit pels membres de la família durant diversos decennis amb donacions continuades, es comporta, en tant que ens jurídic, com un integrant més de la classe dominant, exercint la titularitat sobre castells i creant i gestionant blocs patrimonials diversos. Inicialment, la fundació del cenobi i la seva subjecció directa a Roma es poden entendre com un intent d'esquivar la jurisdicció episcopal i de protegir els interessos familiars, que, si més no a la zona més propera a la frontera, entren en competència amb els propis de la seu vigatana i amb els d'altres magnats. Al darrer quart del segle x, llinatge i monestir conflueixen pràcticament en una sola entitat, quan Sant Benet ha fagocitat bona part dels béns obtinguts per la família, mentre que aquesta no ha reeixit a mantenir una situació de poder prou significativa. Ja a l'inici del segle xi, aquesta situació anòmala d'elusió del poder episcopal sembla redirigir-se, amb la connivència del comte, vers l'elecció de l'abat Ramió, canonge de Vic que succeeix els tres primers abats directament vinculats a la família de Sal·la —Abbó, Adalbert i Sunifred—, sobre els quals —en concret sobre els dos últims— s'exercí posteriorment una certa *damnatio memoriae* que els atribuïa, entre d'altres faltes, una mala gestió del patrimoni monàstic.¹³⁰ No ha de ser casualitat que en aquests anys comenci a difuminar-se la presència als textos dels descendents de Sal·la, al mateix temps que s'adverteixen agressions sobre el seu patrimoni per part de personatges poderosos com Ènnec Bonfill —recordem l'afer dels alous de Sesnanda— i que es testimonien deixes a Sant Pere de Vic que sens dubte perjudiquen els interessos del monestir bagenc.

Gràfic 1. Quadre genealògic amb els membres de la família de Sal·la citats al text

130. J. VIGUÉ (dir.): *Catalunya romànica*, op. cit., p. 413-415.